

Az Egyesült Államok történelméről magyar szemmel

Lévai Csaba: Amerikai történelem és történetírás. Válogatott tanulmányok, Könyvpont Kiadó – L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2013. 411 oldal

Az utóbbi időben öröndetes módon megsaporodott az Egyesült Államok történetét tárgyaló hazai megjelenésű munkák száma.¹ Ennek a korábbinál erőteljesebben érzékelhető érdeklődésnek többek között valószínűleg az is az oka, hogy mára megjelent egy történész generáció, amely komoly szakmai érdeklődéssel fordul a tőlünk távol eső, ám az elmúlt évszázadban egyre nagyobb világ-történeti jelentőségre szert tevő ország történelme iránt. Ehhez a nemzedékhez tartozik Lévai Csaba, aki a Debreceni Egyetem oktatójaként kitartóan munkálkodik azon, hogy egyrészt közelebb hozza a szélesebb hazai szakmai közvéleményhez az Egyesült Államok történelmével kapcsolatos kutatások hazai és nemzetközi eredményeit, közvetítsen megválaszolóra váró szakmai kérdéseket, illetve saját maga is foglalkozzon ilyenekkel, másrészt historiográfiai vonatkozású írásokban elemezze a fontos szakmai tendenciákat.

A jelen kötet ennek megfelelően három témakörben közöl tanulmányokat: az amerikai történelem, a kapcsolódó historiográfia,

valamint elsősorban a magyar–amerikai kapcsolatok története szerepel a válogatásban. Az írások döntő többsége korábban már megjelent valamilyen tudományos kiadványban, de a szerző kibővítette azokat a legújabb kutatási eredményekkel. A tanulmányok többsége számos ponton kapcsolódik egymáshoz, szerves egészet alkotva, amit a tematikai részek összefüggései is erősítenek. Az alábbiakban nem feltétlenül abban a sorrendben tárgyaljuk majd a tematikus egységeket, ahogy a kötetben megjelentek.

A munka lehangsúlyosabb részének azon tanulmányokat érezzük, amelyek a magyar–amerikai kapcsolatok történetét dolgozzák fel a gyarmati korszaktól az 1850-es évekig. Ezekre az írásokra sok esetben jellemző a komparatív szemlélet, azaz a szerző kísérlete arra, hogy az Egyesült Államok történelmének egy adott jelenségét a magyar történelemből vett hasonló jelenséggel összevetve tárgyalja. Ez a megközelítés szerencsésen kiegészíti a kapcsolattörténeti módszert, illeszkedik is ahhoz, amennyiben azonosságokat és különbségeket igyekszik tetten érni amerikai és magyar, illetve (egy tanulmány erejéig) lengyel viszonylatban. Ebbe a kategóriába sorolható e tematikus blokkban az az először itt megjelenő tanulmány, amely a birodalmi politika szempontjából vizsgálja és veti össze Magyarország helyzetét a Habsburg, illetve az észak-amerikai gyarmatok helyzetét a brit birodalmon belül a 18. században. (157–187. old.)

Amint arra Lévai rámutat, bár léteztek különbségek a két régió gyarmati státuszában, alapvetően sok hasonlóság figyelhető meg. Ezek egy része a gyarmatok elitjei és a birodalmi központ viszonyára vonatkozik, míg egy másik része arra a folyamatra, melynek során Magyarország, illetve az

¹ Közülük csak ízelítőül néhány: Vida István Kornél: *Hungarian Émigrés in the American Civil War: A History and Biographical Dictionary*. Jefferson NC, 2011.; uő: *Világostól Appomatoxig: Magyarok az amerikai polgárháborúban*. Budapest, 2011.; Glant Tibor: *Amerika, a csodák és csalódások földje. Az Amerikai Egyesült Államok képe a hosszú XIX. század magyar utazási irodalmában*. Debrecen, 2013.; Peterecz Zoltán: *Jeremiah Smith, Jr. and Hungary, 1924–1926: the United States, the League of Nations, and the Financial Reconstruction of Hungary*. London, 2013.

amerikai gyarmatok helyzete megváltozott a birodalmon belül. A szerző úgy látja, hogy a 18. század közepéig, jóllehet mindkét régióban érvényesült a centrum és periféria viszonyára általánosan jellemző alárendeltség az utóbbiak oldalán, valójában olyan kompromisszumok születtek gazdasági és politikai tekintetben a birodalmi és gyarmati elitek között, amelyek kölcsönösen elfogadhatók voltak számukra. Ennek az egyensúlyi helyzetnek vetettek véget a Mária Terézia és II. József, illetve a brit kormányzat által a század közepén elindított, elsősorban a birodalmi szerep felerősödéséből fakadó központosító reformok, amelyek sértették a helyi elit érdekeit. A szerző a magyar rendek és az amerikai gyarmatosok erre a centralizációs folyamatra adott reakcióit is hasonlóképpen ítéli meg, amennyiben mindkét elit központi hatalommal szembeszegülő csoportjai hevesen igyekeztek védelmezni korábbi helyzetüket, ellenállva a gazdasági és politikai központosító kísérleteknek, illetve vallási diszkriminációnak. Ez a folyamat a gyarmati identitás feladását eredményezte, amennyiben mindkét régióban a lokális identitás hirtelen előtérbe kerülése volt tapasztalható, ami új, nemzeti önazonosságot eredményezett.

Ezen túlmenően azonban az amerikai gyarmatokkal ellentétben a magyar rendek ellenállása a centralizációs kísérlettel szemben nem vezetett szakításhoz, II. József visszavonta rendeleteit, és öccse, II. Lipót, enyhítve a birodalmi centralizáció szigorán, összehívta a rendi országgyűlést. A szerző a birodalmi politika hasonlóságai mellett deklaráltan kevesebb figyelmet szentel a két államalakulat közötti különbségek bemutatásának és elemzésének, jóllehet egy összehasonlító igényű tanulmányban ezek is helyet kell, hogy kapjanak – jelenlétüknek megfelelő mértékben. Továbbá megjegyzendő a két elit közötti különbségekkel kapcsolatban, hogy az anyaállam közvetlen irányítása alatt lévő amerikai gyarmatok hagyományosan egymással kevésbé szoros kapcsolati rendszerben léteztek, mint a magyar rendek

(országgyűlés jellegű képződményről a forradalom időszakáig semmiképpen sem beszélhetünk), ami részben gátját képezte a közös fellépésnek és összefogásnak, valamint egy közös amerikai identitás kialakulásának is. Végül nem kerülheti el az olvasó figyelmét ebben a tanulmányban a két ország történelmének összevetéséhez felhasznált szakirodalmi anyag tekintetében az általános jellegű munkák túlsúlya.

Ugyancsak a kapcsolattörténet témaköréhez sorolható a könyv azon fejezete, amely azt vizsgálja magyar és lengyel példakon keresztül, hogy a 18. századtól a 20. század végéig miként viszonyultak a kommentátorok a forradalomhoz, különös tekintettel annak hatására saját államukra. Lévai tézise az, hogy megnyilatkozásaik végső soron saját történelmi eseményeik és körülményeik lenyomataiként értékelendők. Bár azt ígéri, hogy az amerikai forradalom közép-kelet-európai történelemre gyakorolt hatását is tárgyalja (209. old.), valójában marad a két országnál, másrészt inkább azt vizsgálja, hogy a kortársak miként értékelték az amerikai forradalmat a saját szemszögükből, láttak-e párhuzamot saját államuk helyzetével, együttéreztek-e a felkelőkkel. A 18. századi kommentárok esetében egyértelmű szimpátiát mutat ki Lévai a központosító anyaország ellen lázadó gyarmatosok magyarországi recepciójában: hasonlót állapít meg a lengyelekről, így Tadeusz Andrzej Bonaventura Kosciuszkoról vagy Kazimierz Pulaskiról. Hasonló képet fest Lévai a 19. század vonatkozásában is; itt azonban ő maga veti össze az amerikai Függetlenségi Nyilatkozatot és az 1849-es magyar függetlenségi dokumentumot, és kevésbé a kortársak véleményét elemzi. Rámutat arra, hogy az elmaradt amerikai segítségnyújtás inkább a lengyelek számára okozott csalódást, és ezután csökkent körükben az érdeklődés a forradalom iránt. Lévai szerint a két világháború alatt és közötti időszakban alábbhagyott a figyelem, az érdeklődés újjáéledése a szocialista időszakra tehető, amikor a forradalom mibenléte-

vel kapcsolatban több kommentátor ambivalens álláspontot alakított ki a tömegek és az elitek viszonyát illetően, ám alapvetően pozitív érdeklődéssel fordultak a probléma felé. Ez a figyelem a rendszerváltás idején tovább erősödött, bár a szerző itt kevesebb forrást említ, mint a korábbi korszakokkal összefüggésben.

A fenti általános, nagy ívű kapcsolattörténeti elemzések mellett Lévai leszűkített témákon, egyes korabeli személyekhez kötve is tárgyalja az amerikai–magyar kapcsolatokat mibenlétét a korai időszakban. Ide tartozik William Lee bécsi és berlini külügyi megbízott kinevezésének és működésének a tárgyalása. Ő 1778-ban foglalta el posztját, amit az amerikai kongresszuson belüli komoly hatalmi csatározások előztek meg, és hivatala elfoglalásának előkészítetlensége magában hordozta a kudarc lehetőségét. Nem sikerült elismertetnie az Amerikai Egyesült Államokat Béccsel, és visszahívták. Lévai rámutat arra, hogy több külső körülmény, így elsősorban Ausztriának a rebellis amerikaiakkal szembeni alapvető ellenszenvé, valamint az amerikai diplomáciai körökön belüli csoportok küzdelme határozta meg ennek a politikai játszmának a végkimenetelét.

Lévai összehasonlító elemzés keretében tárgyalja Alexis de Tocqueville és Bölöni Farkas Sándor Amerika-recepcióját, rámutatva azok különbségeire, amit eltérő kulturális és történelmi háttérükkel magyaráz a „tömegdemokráciát”, „társadalmi egyenlőtlenségeket” és „a rabszolgaságot” illetően. (277. old.) Bölöni Farkas esetében pozitívabb értékelést konstatál, akár az „érdem arisztokráciájáról” (284. old.), akár a rabszolgaság általa remélt megszűnéséről beszél.

A kapcsolattörténeti egységben található két olyan tanulmány, amelyek hasonló tárgyban születtek. A bor mint közös téma köti össze a Haraszty Ágostonról szóló, elsősorban szakirodalmi szemlét tartalmazó írást és a Thomas Jefferson magyar borokhoz való viszonyát bemutató tanulmányt. Az

utóbbi esetében a szerző nagy részletességgel dokumentálja azt a folyamatot, melynek során Jefferson jelentős és lelkes fogyasztója lett a magyar boroknak.

Ez utóbbi tanulmány már a kapcsolattörténet újvilági oldalát tárgyalja, hiszen Jefferson tekintetében amerikai perspektíva magyar irányultságát vizsgálja Lévai. Ugyanezt teszi Charles Loring Brace 19. század közepén született útleírásának elemzése kapcsán. A tanulmány döntő részben a kontextus feltárására törekszik, Brace tevékenységéről és ausztriai letartóztatásáról ejt szót a szerző, miközben Brace Magyarországról alkotott képéről alig tudunk meg bármi érdemlegeset, holott ez lenne az írás fő témája.

Az esztétörténeti részbe két tanulmányt szerkesztett Lévai. Ezek közül az első Thomas Jefferson rabszolgaságról vallott nézeteit és rabszolgatartó gyakorlatát ismerteti szinte mindenre kiterjedő részletességgel és alapossággal. Rámutat az alapvető ellentmondásra Jefferson természetjogi felfogása és az amerikai rabszolgaság valósága között. Lévai szerint ennek az ellentmondásnak a feloldása Jefferson általános világnézetének a tüzetes vizsgálatán keresztül található meg, amennyiben a feketéket több szempontból is alacsonyabb rendű népcsoportnak tekintette, így a rabszolga-felszabadítást is csak erős korlátok között (például a felszabadítottak kitelepítése) tudta elképzelni. Ráadásul a nyugati területeket nyitva akarta tartani a rabszolgaság terjeszkedése előtt, mert ezzel is a „feketék jólétének ügyét” remélte segíteni. (370. old.) Világos érvelés ez Lévai részéről, ugyanakkor azt az ellentmondást is érdemes lett volna tárgyalnia, amely a Jefferson által is vallott, a republikánus értékrendben kulcsszerepet játszó, szabad földtulajdonnal rendelkező, a közjó iránt elkötelezett, erényes farmer eszménye és a rabszolga munkaerőn alapuló mezőgazdasági rend között feszült.

A második tanulmány az USA és Tripoli 1801 és 1805 között vívott háborúját mutatja be, illetve annak jelentőségét tárgyalja. Az

amerikai civil állampolgárokat túsul ejtő és értük váltságdíjat követelő kalózállam egy rövid időre komoly feladat elé állította Jefferson. Meggyőzően mutatja be Lévai, hogy egyrészt a korabeli „európai nagyhatalmi politika összefüggései”, Jefferson külpolitikai gyakorlata (376. old.), az amerikai elnök kongresszusi felhatalmazás nélküli katonai beavatkozása mint precedens teszi különlegessé ezt a furcsa háborút, az elsőt, amelyben az Egyesült Államok története során részt vett.

A könyv legnagyobb terjedelmű egysége az Amerikai Egyesült Államok történelmének egy-egy problematikáját historiográfiai szemszögből vizsgáló tanulmányokból áll, amelyek mindegyike hiánypótló. Lévai az amerikai forradalom magyarországi recepcióját a szocializmus időszaka alatt (1949–1989) tekinti át, valamint Thomas Jefferson és egyik rabszolgája, Sally Hemings kapcsolatának amerikai médiabeli és történészi fogadtatását, Carl Lotus Becker és a Magyarországon is ismert Daniel J. Boorstin történészek tevékenységét, valamint „az amerikai liberalizmus alakváltozásait”. Ami összeköti ezeket a tanulmányokat, az a szerző elkötelezettsége a történelmi és politikai kontextus mint magyarázó tényező és mint az elemzendő anyag tárgyalásának fő módszertani elve iránt. Az amerikai forradalom magyarországi recepciójának változásait Lévai a magyarországi politikai viszonyok, a Szovjetunió és az USA, valamint az USA és Magyarország közötti viszonyok változásaival magyarázza. Ugyanakkor azt is megállapítja, hogy ezek pusztán „hangsúlyeltolódások”-hoz és „hangsúlyváltások”-hoz (26. old.) vezettek, s a forradalom polgári jellegét ebben az időszakban mindvégig a marxista-leninista felfogás paradigmájában értelmezték. A Kádár-rendszer végére pedig már a hivatalos marxista ideológia puhulásának eredményeképpen az amerikai forradalom értékelése is kezdett árnyaltabbá válni, illetve külföldi szerzők művei révén alternatív feldolgozásokkal is megismerkedhettek a hazai olvasók.

A kontextus hasonló, bár nem ennyire direkt hatásával számoló elemzésekkel találkozhatunk az amerikai történészeket tárgyaló tanulmányokban. Egyrészt megtudhatjuk, hogy az elsősorban az amerikai történelem korai időszakának különböző témáit, illetve historiográfiai kérdéseket kutató Becker progresszív, a korabeli reformtörekvések ihlette történetírói tevékenysége vagy későbbi relativizmusa, a tények konstruált természetének hangoztatása abból a meggyőződéséből fakadt, hogy a történészi szemszöget meghatározza társadalmi beágyazottsága, illetve a tudatosság a történészi gyakorlat szabályait illetően. (Különösen a 62., 63. old.) Ugyanakkor ennek az álláspontnak a kialakításában Lévai szerint különböző amerikai történészek mellett saját egyéni élettörténete is szerepet játszott. Másrészt Boorstin esetében egyértelműen kiderül annak az ún. konszenzus történészi iskolához köthető álláspontja, mely az 1950-es évek hidegháborús politikai kontextusának a terméke. Az amerikai liberalizmus alakváltozásai kapcsán a forradalomtól a hidegháború kezdetéig tartó időszakára vonatkozóan Lévai szintén az adott történelmi kontextust említi kauzális tényezőként. Lásd például a liberális paradigmaváltást a gazdasági megközelítéstől a faji jellegű kérdések irányába a két háború között. (153. old.) Végezetül, a Jefferson – Hemmings viszony kapcsán is azt emeli ki Lévai, hogy annak jelentősége, konstruálása és média-recepciójának jellegzetességei annak tulajdoníthatók, hogy az eset több szállal kapcsolódik a mai USA elsősorban faji problémáihoz, illetve „miniatűr formában [...] [M]agában hordozza az amerikai történelem és nemzeti azonosságtudat néhány alapvető problémáját és ellentmondását”. (50. old.) A rabszolgatartó Jefferson és egyik rabszolgája közötti viszony bizonyítása és annak jelentősége a 20. század második felére válhatott olyan történelmi témává, amely a szélesebb amerikai közvélemény számára különösen fontos, morális kérdésekkel terhelt ügy lehetett.

Lévai Csaba kötete informatív, adatgazdag módon dokumentálja az Egyesült Államok főleg korai történetének, illetve történetírásának a kérdéseit. Munkája alapvető tájékozódási pont lehet az Egyesült Ál-

lamok történelme iránt érdeklődő szakmai és laikus olvasók számára egyaránt.

VAJDA ZOLTÁN